

О.В. Левицька, М.Б. Горішний, С.П. Гудзь

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Грушевського, 4, Львів, 79005, Україна,
тел.: +38 (066) 663 64 06, e-mail: o_levytska@yahoo.com

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК АЗОТНОГО ЖИВЛЕННЯ ТА УТВОРЕННЯ ГЛІКОГЕНУ В КЛІТИНАХ *CHLOROBIVM LIMICOLA*

Досліджено здатність зелених фотосинтезувальних сіркобактерій Chlorobium limicola Ya-2002 засвоювати різні джерела азоту. Бактерії використовують амонійний, амінний та молекулярний азот. Найкращий ріст бактерій спостерігався у середовищі з солями амонію. Окремі амінокислоти – аспарагін, пролін, триптофан та глутамін – забезпечували ріст культури, а тирозин, триптофан, фенілаланін і серин не використовувалися як джерела азоту. Нітрати не використовувалися C. limicola і виявляли інгібуючий вплив на засвоєння інших форм азоту. Показано, що дефіцит амонійного азоту і/або наявність нітрату у середовищі стимулюють утворення глікогену.

Ключові слова: зелені сіркобактерії, Chlorobium limicola, азотфіксація, глікоген, джерела азоту.

Фотосинтезувальні зелені бактерії родини *Chlorobiaceae* є облігатними анаеробами, для яких характерний фотолітоавтотрофний тип живлення. Як донори електронів в процесі аноксигенного фотосинтезу вони використовують відновлені сполуки сірки (найчастіше H_2S) [9]. Представники цієї родини не засвоюють органічні сполуки як джерело вуглецю. Основним джерелом вуглецю для *C. limicola* є діоксид карбону. Подібно до інших фотосинтезувальних прокариот вони використовують ацетат і піруват як допоміжні джерела вуглецю [10]. Засвоєння цих органічних кислот відбувається лише за наявності CO_2 [4]. Представники *Chlorobium* суттєво різняться за здатністю утилізувати різні джерела азоту [12]. В клітинах бактерій за певних умов культивування нагромаджується глікоген. Умови біосинтезу глікогену в клітинах фотосинтезувальних зелених сіркобактерій та механізми його регуляції досліджені недостатньо [11]. Зелені сіркобактерії можуть виявитися джерелом дешевого органічного карбону, тому питання умов нагромадження глікогену має теоретичне і практичне значення.

Метою цієї роботи було дослідити здатність фотосинтезувальних зелених сіркових бактерій використовувати різні джерела азоту та їх вплив на біосинтез глікогену в клітинах *C. limicola* Ya-2002.

Матеріали та методи

В досліджах використовували штам зелених фотосинтезувальних бактерій *Chlorobium limicola* Ya-2002, виділений із водойм Яворівського сіркового родовища [2, 3]. Бактерії вирощували за анаеробних умов у рідкому середовищі для зелених

сіркобактерій GSB (green sulfur bacteria) [14] протягом 7–8 діб при температурі 24–25 °С. До середовища культивування вносили натрію сульфід дев'ятиводний (4 мМ), натрію гідрокарбонат (18 мМ) та натрію ацетат і натрію піруват як додаткові джерела вуглецю (4,5 та 6,1 мМ, відповідно). Наведені концентрації є кінцевими для цих сполук у середовищі культивування. Культуру освітлювали променями з довжиною хвилі 700–800 нм інтенсивністю 40 лк [4]. Бактерії вирощували в анаеростатах Genbox Jar 7.0 L. France, для поглинання кисню використовували генератори для анаеробів Genbox anaer (фірми Biomerieux). Амінокислоти додавали у концентрації 0,05%. Біомасу визначали фотоелектроколориметрично ($\lambda=450$ нм, довжина оптичного шляху 3 мм, фотометр КФК-3). Клітини осаджували центрифугуванням при 8000 об/хв. Концентрацію гідроген сульфід у середовищі визначали фотоелектроколориметрично після його взаємодії з *n*-амінодиметиланіліном [17]. Клітини міроскопували за допомоги електронного мікроскопа УЕМВ-100Б. Безклітинні екстракти отримували шляхом руйнування попередньо відмитих клітин за допомоги ультразвукового дезінтегратора УЗДН-2Т при температурі 4 °С. Гідроліз глікогену безклітинних екстрактів проводили кип'ятінням протягом трьох годин з 1н сірчаною кислотою. Вміст глюкози в екстрактах до і після гідролізу визначали ферментативно за допомоги аналітичного набору «Діаглюк» [1]. Побудову графіків та статистичну обробку даних [5] здійснювали за допомоги комп'ютерної програми Origin 6.1.

Результати та їх обговорення

На початку роботи дослідили закономірності росту *C. limicola* за наявності в середовищі різних концентрацій CO_2 та донора електронів Na_2S , а також використання ним натрію пірувату і натрію ацетату. Початковий рівень діоксиду вуглецю та натрію сульфід у вихідному середовищі забезпечують утворення відносно невеликої біомаси клітин (рис. 1).

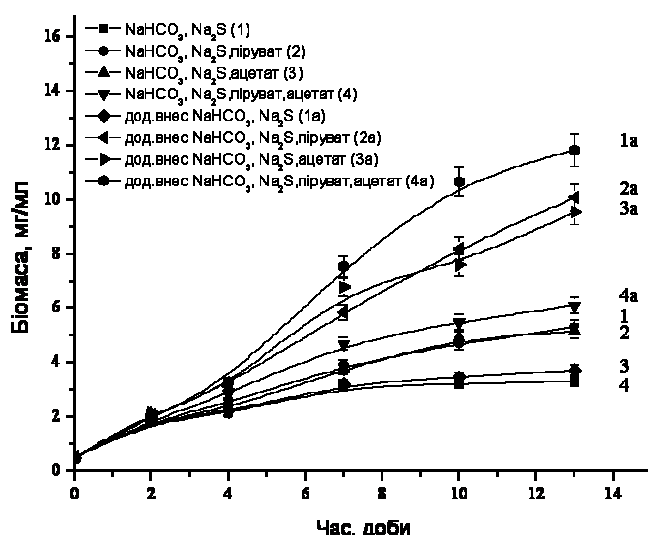

Рис. 1. Ріст *C. limicola* Ya-2002 у середовищі GSB з додатковим внесенням джерел вуглецю і донора електронів

Fig. 1. The growth of *C. limicola* Ya-2002 in the medium GSB with addition of carbon sources and electron donor

На сьому добу культивування її максимальний рівень складав приблизно 2,5 мг/мл. Додаткове внесення до середовища натрію пірувату і натрію ацетату сприяло незначному підвищенню рівня біомаси (в 1,3–1,8 раза, відповідно). Одночасне внесення пірувату і ацетату було більш ефективним і сприяло збільшенню біомаси в два рази. Можна припустити, що додавання до середовища ацетату стимулювало реакцію його карбоксилювання і перетворення до пірувату, який в подальшому використовується для синтезу фосфоенолпірувату (ФЕП) — акцептора CO_2 . Продуктом цієї реакції є оксалоацетат — один із ключових метаболітів відновного циклу трикарбонових кислот, який забезпечує біосинтетичні процеси клітини необхідними метаболітами. З іншого боку, ФЕП є проміжним метаболітом, який використовується для біосинтезу глікогену [15]. В процесі росту *C. limicola* рівень діоксиду вуглецю та натрію сульфід у середовищі постійно знижується [2], тому доцільно було перевірити, як впливає на ріст цих бактерій додаткове внесення джерел вуглецевого живлення і донора електронів. Додаткове внесення цих сполук здійснювали на п'яту та десятю доби культивування для другої половини варіантів. Виявилось (рис. 1), що збільшення концентрацій натрій гідрокарбонату (джерела карбону) і натрій сульфід (донора електронів) помітно не впливало на ріст бактерій (рис. 1, 4а). Однак, якщо разом із додатковим внесенням джерела вуглецю і донора електронів до середовища додавали натрію піруват і натрію ацетат, то біомаса зростала у 3–4 рази (рис. 1, 2а–3а). Таким чином, додаткове внесення до середовища пірувату і ацетату позитивно впливало на біосинтетичні процеси бактерій, що необхідно враховувати при оптимізації середовища для вирощування *C. limicola* Ya-2002. Виходячи з цього, в наступних експериментах бактерії вирощували у середовищі, що містило натрію піруват і натрію ацетат.

Природа джерел азоту, закономірності їхнього використання та вплив на утворення глікогену описані лише для одного представника *Chlorobiaceae* — *C. thiosulfatophylum* [12]. В наступному експерименті дослідили здатність *C. limicola* Ya-2002 використовувати різні джерела азоту (рис. 2). Виявилось, що досліджувані бактерії подібно до *C. thiosulfatophylum* найкраще ростуть у середовищі, що містить солі амонію (амонію хлорид у концентрації $6,4 \cdot 10^{-3}\text{M}$, що відповідає складу середовища GSB). За наявності амоній хлориду біомаса культури на 14 добу складала 7,7 мг/мл. У середовищі, до якого не вносили жодних джерел азоту, бактерії росли і нагромаджували відносно велику біомасу (рис. 2), що свідчить, очевидно, про здатність *C. limicola* Ya-2002 фіксувати атмосферний азот. Ця властивість широко розповсюджена серед представників *Chlorobiaceae* [5, 12, 16]. У середовищі з нітратами помітного росту клітин не спостерігалось (рис. 2), що свідчить про те, що *C. limicola* не використовують нітрати як джерело азотного живлення. А оскільки ці бактерії здатні до азотфіксації (в середовищі без додавання джерел азоту спостерігався доволі значний ріст, приблизно 80% від контролю), то з цього випливає, що нітрати не тільки не використовуються як джерело азоту, а й інгібують використання інших форм азоту, в тому числі й молекулярного. Крім солей амонію бактерії добре використовують амінний азот. У середовищі з аспарагіном біомаса клітин була лише на 30% меншою, ніж у середовищі з амонієм.

Крім того, дослідили, як *C. limicola* використовують інші амінокислоти, зокрема фенілаланін, пролін, треонін, триптофан, тирозин, серин та глютамін. Виявилось, що пролін, триптофан і глютамін забезпечували нагромадження приблизно такої ж біомаси, як у середовищі з аспарагіном, а фенілаланін, тирозин, треонін і серин

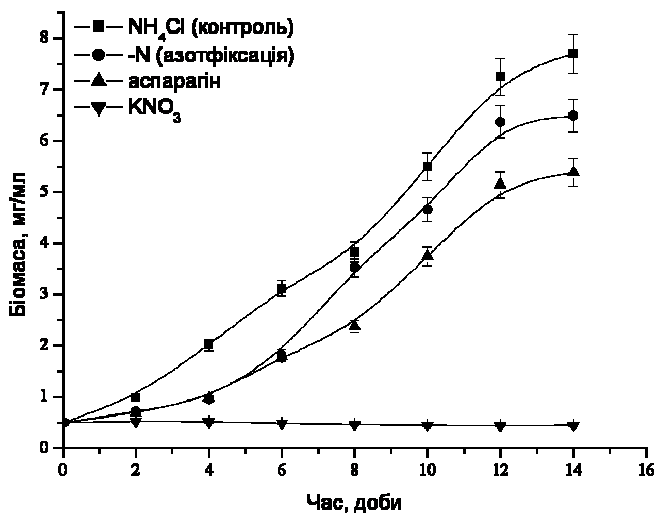

Рис. 2. Ріст *C. limicola* Ya-2002 у середовищах з різними джерелами азоту
 Fig. 2. The growth of *C. limicola* Ya-2002 in the media with various nitrogen sources

пригнічували ріст культури. Про подібні результати впливу амінокислот на ріст *C. thiosulfatophylum* повідомляли Kelly D.P. et al [13]. Калію нітрат у концентрації 4 mM не засвоювався *C. limicola*.

На рис. 3 представлені дані про ріст *C. limicola* у середовищах з різними джерелами азоту в присутності калію нітрату. У всіх випадках нітрати інгібують ріст бактерій.

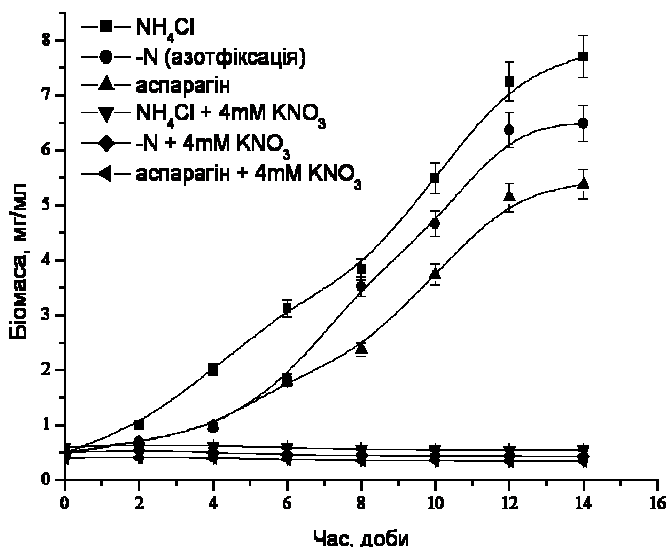

Рис. 3. Нагромадження біомаси *C. limicola* Ya-2002 у середовищах з різними джерелами азоту за наявності нітратів
 Fig. 3. Biomass accumulation by *C. limicola* Ya-2002 in the media with various nitrogen sources and nitrate addition

Згідно з даними Dietzler D. et al. дефіцит азоту в середовищі стимулює нагромадження глікогену в клітинах *E. coli* [7, 8]. Здатність *C. limicola* Ya-2002 до азотфіксації затрудняє вивчення цього процесу у досліджуваних бактерій.

Тому для дослідження впливу різних джерел азоту на синтез глікогену застосували встановлену нами властивість нітратів інгібувати засвоєння інших форм азоту для створення його дефіциту в клітинах (рис. 3). Експериментально показано, що концентрації нітрату 4мМ і вище практично повністю інгібували ріст культури. При нижчих концентраціях цієї сполуки бактерії нагромаджували незначну біомасу. Концентрацію нітратів 4 мМ (найменшу концентрацію, що інгібувала ріст культури) використовували в подальших експериментах для створення дефіциту азоту.

Відомо, що для більшості бактерій, які синтезують глікоген, найвищий рівень його в клітинах спостерігається, як правило, у стаціонарній фазі росту. Для встановлення часу культивування, необхідного для максимального нагромадження глікогену в клітинах, використали електронну мікроскопію та визначили ендогенний рівень глікогену. Із електронномікроскопічних фотографій клітин з різних фаз росту (рис. 4) видно, що на 4 добу культивування в клітинах ще не помітно сформованих гранул глікогену.

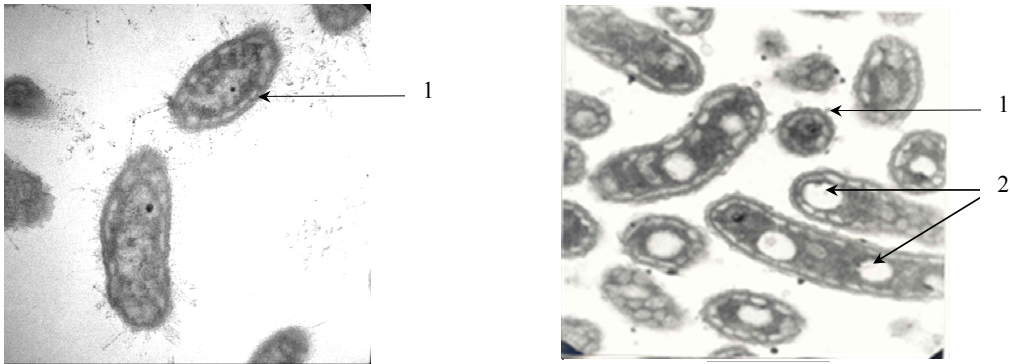

Рис. 4. Електронні мікрофотографії клітин *C. limicola* Ya-2002 ($\cdot 15000$) із логарифмічної та стаціонарної фаз росту
1 — хлоросоми; 2 — гранули глікогену

Fig. 4. Electrone micrograph of the cells of *C. limicola* Ya-2002 ($\cdot 15000$) from logarithmic and exponential growth phase
1 — chlorosome; 2 — glycogen granules

Вони є досить чіткими на мікрофотографіях клітин із стаціонарної фази росту. З цими даними узгоджуються результати аналізу вмісту глікогену в клітинах, що приведені на рис. 5. Зростання рівня глікогену в клітинах спостерігається вже на 7 добу культивування і досягає максимуму на 12 добу, після чого рівень глікогену починає знижуватися.

C. limicola здатні фіксувати молекулярний азот. Його засвоєння, як було показано вище (рис. 2), повністю інгібується нітратом. Для вивчення впливу дефіциту азоту на синтез глікогену у *C. limicola* Ya-2002 відмиті клітини бактерій інкубували у середовищі GSB, до якого додавали нітрат у концентрації 4 мМ. На рис. 6 показано утворення глікогену відмитими клітинами *C. limicola* Ya-2002. У випадку інкубування клітин з амонійним азотом (рис. 6а) вміст глікогену в них

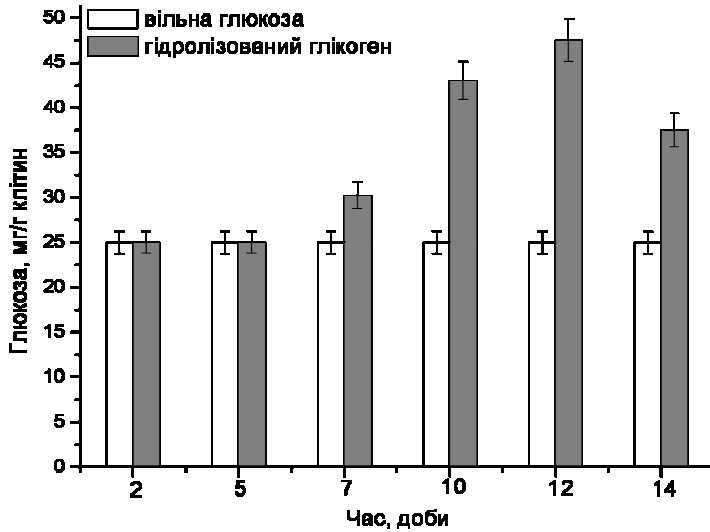

Рис. 5. Нагромадження глікогену у клітинах *C. limicola* Ya-2002

Fig. 5. Intracellular glycogen accumulation by *C. limicola* Ya-2002

після дводобового інкубування (рівень глікогену на другу добу інкубування був максимальним) зростав на 30% порівняно з вихідними клітинами, а додавання нітрату до середовища з амонієм сприяло зростанню вмісту глікогену на 76% порівняно з відмитими вихідними клітинами і на 46% порівняно з клітинами, інкубованими у середовищі з амонієм. Подібні результати отримано з відмитими клітинами, які інкубували у середовищі GSB без азоту (умови азотфіксації) (рис. 6б).

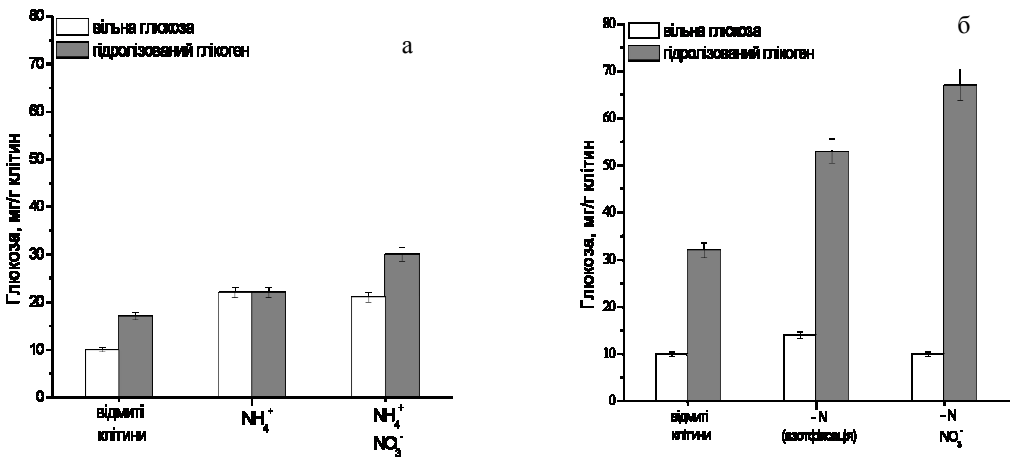

Рис. 6. Рівень вільної глюкози та глікогену у клітинах *C. limicola* Ya-2002 за умов засвоєння амонійної (а), молекулярної форм азоту та дефіциту азоту у середовищі (б)

Fig. 6. Free glucose and glycogen levels in the cells of *C. limicola* Ya-2002 under the conditions of utilization of ammonia (a), molecular nitrogen and nitrogen deficiency of amino group (b)

Інкубування клітин у середовищі без додавання солей амонію (умови азотфіксації) збільшувало рівень внутрішньоклітинного глікогену на 70%, а додавання до такого середовища 4 мМ калію нітрату сприяло зростанню нагромадження глікогену на 120%. Отже, додавання до середовища інгібуючої концентрації нітратів (умови дефіциту азоту) сприяє значній стимуляції нагромадження глікогену в клітинах *C. limicola* Ya-2002 за умов різного забезпечення азотом. Це можна пояснити функціонуванням лише тієї частини відновного ЦТК, що відповідає за перетворення ацетату і пірувату до глюкози і далі — до глікогену.

Таким чином, дослідження впливу різних джерел азоту на ріст і синтез глікогену у клітинах *C. limicola* Ya-2002 показало, що найбільш оптимальним джерелом азоту для росту цих бактерій є солі амонію. Дещо нижчий рівень нагромадження біомаси забезпечував амінний азот аспарагіну, проліну, триптофану і глутаміну. Не всі амінокислоти як джерело азоту були рівноцінними, зокрема тирозин, триптофан фенілаланін і серин інгібували ріст культури. У середовищі без внесення джерела азоту бактерії нагромаджували доволі високу біомасу, що була лише на 16% нижчою, ніж у середовищі з амонієм. Це, очевидно, свідчить про те, що, подібно до інших представників *Chlorobiaceae*, *C. limicola* Ya-2002 здатний фіксувати атмосферний азот. У всіх випадках зниження концентрації азоту в середовищі спостерігається зростання рівня глікогену в клітинах. Нітрати не використовуються як джерело азоту *C. limicola*, а в концентрації 4 мМ і більше інгібують засвоєння інших форм азоту. Ця властивість нітратів може бути використана для вивчення механізмів регуляції біосинтезу глікогену в клітинах *C. limicola* Ya-2002.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончар М.В. Чутливий метод кількісного визначення пероксиду водню та субстратів оксидаз у біологічних об'єктах // Укр. біохім. журн. — 1998. — Т. 70, № 5. — С. 157–163.
2. Горішний М., Гудзь С., Гнатуш С. Вплив факторів середовища на швидкість використання H_2S *Chlorobium limicola* // Агроекологічний журнал. — 2007. — № 4. — С. 65–67.
3. Горішний М.Б. Екологічне значення зелених сіркових бактерій в утилізації сірководню: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. біол. наук: спец. 03.00.16. (екологія). / Горішний Мирослав Богданович. — Київ, 2008. — С. 18.
4. Горішний М., Гудзь С., Гнатуш С. Метаболізм глюкози та глікогену у клітинах зелених фотосинтезувальних сіркобактерій *Chlorobium limicola* // Вісн. Львів.ун-ту, Сер. біол. — 2008. — Вип. 46. — С. 129–136.
5. Лакін Г.Ф. Биометрия. — М.: Высш. шк., 1990. — 352 с.
6. Bergstein T., Henis Y., Cavari B.Z. Nitrogen fixation by the photosynthetic sulfur bacterium *Chlorobium phaeobacteroides* from the lake Kinneret // Applied and environmental microbiology. — 1981. — Vol. 41. — P. 8288–8294.
7. Dietzler D., Leckie M., Lais C. Periodic inventory review as a strategy for survival in *Escherichia coli* // JBC. — 1979. — Vol. 254. — P. 8288–8294.
8. Dietzler D., Leckie M., Sternheim W. Regulation of glycogen synthesis and glucose utilization in *Escherichia coli* during maintenance of energy charge // JBC. — 1979. — Vol. 254. — P. 8276–8287.
9. Eisen J.A., Nelson K.E. et al. The complete genome sequence of *Chlorobium tepidum* TLS, a photosynthetic, anaerobic, green-sulfur bacterium // Proc. Natl. Acad. Sci. USA. — 2002. — Vol. 99, № 14. — P. 9509–9514.
10. Frigaard N., Chew A., Li H., Maresca J. A., Bryant D.A. *Chlorobium tepidum*: insights into the structure, physiology, and metabolism of a green sulfur bacterium derived from the complete genome sequence // *Photosynthesis Research*. — 2003. — Vol. 78. — P. 93–117.

11. Hara F., Akazawa T., Kojima K. Glycogen biosynthesis in *Chromatium* strain D: I. Characterization of glycogen // *Plant and Cell Physiology*. — 1973. — V. 14, N. 4. — P.737–745.
12. Heda G.D., Madigan M.T. Aspects of nitrogen fixation in *Chlorobium* // *Arch Microbiol*. — 1986. — Vol. 143. — P. 330–336.
13. Kelly P.D. Growth and metabolism of the obligate photolithotroph *Chlorobium thiosulfatophilum* in the presence of added organic nutrients // *Arch Microbiol*. — 1974. — Vol. 100. — P. 163–178.
14. Overmann J. Green sulfur bacteria // *Bergey's Manual of Systematics Bacteriology*, 2nd edn. V. 1 / Eds. Boone D.R., Castenholz R.W., Garrity G.M. New York, Berlin, Heidelberg: Springer, 2001. — P. 601–605.
15. Reidun Sireveg. Carbon Metabolism in Green Bacteria / eds. Blankenship R.E., Madigan M.T., Bauer C.E. Anoxygenic photosynthetic bacteria: Kluwer academic publishers, 1995. — P. 871–883.
16. Rodionov Y.V., Lebedeva N.V., Kondratieva E.N. Ammonia inhibition of nitrogenase activity in purple and green bacteria // *Arch Microbiol*. — 1986. — Vol. 143. — P. 345–347.
17. Truper H.G., Schlegel H.G. Sulphur metabolism in Thiorhodaceae. Quantitative measurements on growing cells of *Chromatium okenii* // *Antonie van Leewenhock*. — 1964. — Vol. 30. — P. 225–238.

О.В. Левицька, М.Б. Горішний, С.П. Гудзь

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Грушевского, 4, Львов, 79005, Украина, e-mail: o_levytska@yahoo.com

ВЗАИМОСВЯЗЬ АЗОТНОГО ПИТАНИЯ И ОБРАЗОВАНИЯ ГЛИКОГЕНА В КЛЕТКАХ *CHLOROBIVM LIMICOLA*

Реферат

Исследована способность зеленых серных бактерий *Chlorobium limicola* Ya-2002 ассимилировать разные источники азота. *Chlorobium* утилизирует аммонийный, аминный и молекулярный азот. Аммоний оказался наиболее доступным источником азота. Некоторые аминокислоты L-конформации, включая аспарагин, пролин, триптофан и глутамин, стимулировали рост бактерий, в то время, как фенилаланин, серин, тирозин и треонин угнетали его. Нитраты не усваиваются *C. limicola* и ингибируют поглощение других форм азота. Дефицит аммония и/или нитраты в среде стимулируют накопление гликогена в клетках.

К л ю ч е в ы е с л о в а : зеленые серные бактерии, *Chlorobium limicola*, азотфиксация, гликоген, источники азота.

O.V. Levytska, M.B. Gorishniy, S.P. Gudz

Ivan Franko National University of Lviv, 4, Grushevskiy str., Lviv, 79005, Ukraine,
e-mail: o_levytska@yahoo.com

INTERRELATION OF NITROGEN NUTRITION AND GLYCOGEN ACCUMULATION IN THE CELLS OF *CHLOROBBIUM LIMICOLA*

Summary

Ability of green sulfur bacteria *Chlorobium limicola* Ya-2002 to assimilate various nitrogen sources was investigated. It was shown that *Chlorobium* utilize nitrogen of ammonium, amino group and fixes molecular nitrogen. Nitrogen of ammonium was found to be the most suitable for these bacteria. Addition of several amino acids of L-conformation including asparagine, proline, tryptophane and glutamine as nitrogen sources substantially increased the growth rate of *C. limicola*. On the other hand phenylalanine, serine, tyrosine and threonine inhibited the growth of bacteria. We also showed that nitric acid salts could not be used as nitrogen source by *C. limicola* and inhibited uptake of other nitrogen forms. We showed that ammonia deficiency and/or nitrate addition to the medium stimulate the intracellular glycogen accumulation.

Key words: green sulfur bacteria, *Chlorobium limicola*, nitrogen fixation, glycogen, nitrogen sources.

